

Специфіка мовної маніфестації культурних констант наочно виявляється в реаліях – словах або словосполученнях, що називають об'єкти, властиві певному народу й чужі іншому [2:47]. Реалії – мовні одиниці з найбільш місткою культурною семантикою – набувають особливого значення в умовах міжкультурної комунікації як способу осмислення та взаємодії різних культур. Реалії відображають особливості побуту, мислення певного народу, є носіями національного або історичного колориту й переважно не мають точних відповідників у інших мовах. З цієї причини опрацювання реалій у двомовних словниках становить значні труднощі й потребує теоретичного осмислення.

Завдання пропонованої наукової розвідки – розглянути міжмовну транспозицію реалій, а також визначити способи репрезентації

культурно маркованих лексем у двомовній лексикографії.

В українському мовознавстві реалії проаналізовано переважно в межах теорії перекладу (Т.Р. Кияк, І.В. Корунець, А.М. Науменко, О.Д. Огуй та ін.). Найбільш повно аспекти міжмовного передавання національно-специфічних одиниць окреслено в монографії Р.П. Зорівчак «Реалія і переклад» [3]. Відзначмо, що питання лексикографічної репрезентації реалій не було об'єктом спеціального дослідження в українському мовознавстві. Натомість у зарубіжному мовознавстві проблеми транспозиції реалій розглядаються досить глибоко як у теорії перекладу (Н.О. Іванова, Н.А. Мартинова, Ю.О. Осипова, Я.Й. Рецкер, А.В. Федоров, Г.В. Шатков та ін.), так і в теорії лексикографії (В.П. Берков, Є.М. Верещагін, В.Д. Девкін, Д.І. Єрмолович,

О.М. Іванищева, М.С. Колесникова, В.Г. Костомаров, Г.Д. Томахін та ін.). Ґрунтовний аналіз реалій міститься в роботі болгарських учених С. Влахова й С. Флоріна «Непереводимое в переводе» [2].

У лінгвістичній літературі термін «реалія» вперше застосував А.В. Федоров у монографії «О художественном переводе» (1941), але для того, щоб позначити не лексему, а національно-специфічний об'єкт: «Реалії – не слова, а якраз ті самі предмети, ситуації, що словами позначаються, а тому слід говорити не про реалії, а про назви реалій, які підлягають перекладу» [12:131]. У цьому ж значенні термін «реалія» з'явився в науковому обігу українських лінгвістів, уперше знаходимо його в роботі О.Л. Кундзича «Перекладацька мисль і перекладацький недомисел» (1954). Пізніше деякі російські вчені (В.Д. Андреев, В.Г. Гак, Б.І. Рєпін) відійшли від предметного розуміння «реалії» та почали застосовувати термін «реалія-слово». У сучасному мовознавстві «реалія» має двоїсту природу й позначає не тільки предмети матеріального світу, але також національно-специфічні лексеми [5:56]. У нашій роботі ми розуміємо термін «реалія» як синонім «реалії-слову».

Визначення лінгвістичного статусу реалій становить значні труднощі з огляду на те, що між системою референтів і системою лексичних засобів їхнього вираження немає однозначної відповідності. Реалії наближуються до діалектизмів, професіоналізмів, а також до деяких жаргонізмів, оскільки їхні референти можуть мати унікальний характер. Проте на відміну від реалій зазначені мовні одиниці не належать до літературної мови, тобто різняться від реалій у стилістичному відношенні й переважно мають нейтральні синоніми. Зазначмо, що реалії межують із термінами, які є частиною лексико-семантичної системи літературної мови й іноді співвідносяться з унікальними референтами. Різниця полягає в тому, що терміни вживаються в науковому стилі, тоді як реалії належать до різноманітних стилів літературної мови. Окрім того, терміни можуть бути інтернаціональними, тоді як реалії завжди асоціюються з культурою певного народу. Деякі дослідники ототожнюють реалії з безеквівалентною лексикою [7:146; 8:79], до якої можна віднести набагато більше мовних одиниць, ніж до реалій, які є, власне, лише лексико-семантичною безеквівалентністю [3:65].

Отже, є достатньо лінгвістичних підстав уважати реалії окремим класом слів і слово-

сполучень літературної мови, специфіка котрих полягає у такому:

1) зв'язок з історією або культурою певного народу. Наприклад, німецька реалія *Abtretungsgebiete* перекладається як «області, що відійшли від Німеччини у 1918–1921 рр. (за умовами Версальського договору)»;

2) відносність. На думку Р.П. Зорівчак, реалії є змінною категорією, що «вияскравлюється лише при контрастивному зіставленні мов» [3:53]. Як зазначає авторка, для кожної пари мов реаліями можуть бути зовсім різні лексеми. Наприклад, для мов українська – російська лексема *хліб* не є реалією, а для мов українська – ескімоська – так, оскільки в побуті ескімосів немає відповідного поняття;

3) безеквівалентність як на рівні денотатів, так і на рівні лексем. Наприклад: у Німеччині український обряд *колядування* невідомий, тому в німецькій мові відсутній еквівалент цього слова.

Зауважмо, що безеквівалентність реалій не є абсолютною і означає лише, що певну мовну одиницю неможливо передати симетрично в мові перекладу. Відповідно переклад реалій потребує застосування різноманітних методів: транслітерації (*чорнозем* – *англ. chornozem*), транскрипції (*англ. new age* – *ню-ейдж*), калькування (*сільрада* – *англ. village council*), наближеного перекладу (*англ. drugstore* – *аптека*), гіпо-, гіперонімічного перекладу (*борщ* – *нім. Betensuppe*), описувального перекладу (*нім. Baisement* – *обряд цілування ноги у Папи Римського*).

Вирішуючи, який саме варіант перекладу може бути адекватним у конкретному випадку, перекладач звертається до словників, однак є певні відмінності в передаванні реалій у словникарських та перекладацьких працях. Це спричинено, зокрема, тим, що двомовні словники фіксують відповідники між словами на рівні мови, а не мовлення, без урахування конкретного контексту, або встановлюють еквівалентність, спираючись на найбільш типові, регулярно повторювані контексти. У двомовних словниках еквівалентність двох одиниць, як правило, визначається таким чином [5:27–28]:

1) на основі тотожності або відносного збігу їхнього лексичного значення, інакше кажучи, подібності позначуваних явищ;

2) на підставі структурної тотожності мовних одиниць, тобто еквівалентом іменника може бути лише іменник, еквівалентом дієслова – дієслово.

Аналіз наукових розвідок, у яких порушується лексикографічний аспект проблеми реалій [1; 4; 10 та ін.], дозволяє виокремити декілька способів передавання реалій у двомовних словниках, зокрема переклад за допомогою таких еквівалентів: апробованих (тобто поширених у лексикографічній практиці), створених автором (застосованих у конкретному словнику) або описувальних конструкцій. Зазначмо, що в цих роботах не вказуються такі способи передавання реалій, як гіпо-, гіперонімічний та уподібнювальний переклади. На нашу думку, це цілком обґрунтовано, оскільки зазначені способи є контекстуальними й не можуть застосовуватися для передавання реалій у двомовному словнику. Транскрипція або транслітерація доцільні лише за умови, що ці відповідники є засвоєними й добре відомими в мові перекладу. Наприклад, у німецько-українському словнику В. Мюллера [9] подано такі варіанти перекладу слова *Autodafe*: *аудодафе*, *публічне спалення на вогнищі*.

Відсутність еквівалента реалії у багатьох випадках зумовлює наявність у двомовних словниках «факультативного пояснення» (термін В.П. Беркова, Н.І. Сукаленко в цьому ж значенні використовує термін «тлумачення», О.М. Іванищева – «коментар»), що має відповідати таким вимогам:

1) пояснення має точно, адекватно й повною мірою розкривати смислову структуру слова, що перекладається, містити суттєві й диференційні ознаки поняття, не дублюючи при цьому еквівалент;

2) важливо витримати баланс між зрозумілістю й надмірністю. Надто громіздкий описувальний еквівалент часто містить «зайву» інформацію, утруднює сприйняття й запам'ятовування реалії і на першому етапі поступається більш короткому визначенню [4:86];

3) пояснення не має замінювати еквіваленти перекладу. Хоча тлумачення у двомовній лексикографії в багатьох випадках виявляється єдиним способом адекватного розкриття смислової структури реалії, перекладний словник повинен пропонувати користувачеві еквівалент, що може бути безпосередньо застосований у тексті перекладу [1:141, 145].

Суттєвим недоліком наявних перекладних словників є відсутність у реєстрі значної частини національно маркованої лексики. Наприклад, у найповнішому в історії німецько-української лексикографії словнику В. Мюллера, що містить близько 170 тисяч слів та словосполучень [9], немає таких загальноні-

домих німецьких реалій, як *Hofbräuhaus* (ресторан і пивоварня в Мюнхені, найвідоміша пивоварня в Німеччині), *Federweißer* (молоде біле вино, традиційний німецький напій, що за смаком нагадує солодке ігристе вино), *Weißwurst* (варена теляча ковбаска, традиційна німецька страва), *Eisbein* (зажарена верхня частина свинячої ніжки, рулька) та багато інших. Принагідно зазначмо, що згаданий словник містить слово *Oktoberrevolution* (Жовтнева революція), яка є реалією Радянського Союзу, а не Німеччини, тоді як *Oktoberfest* (жовтневі народні гуляння в Мюнхені) – німецька реалія, що відома в усьому світі, до реєстру словника не включена.

Трапляються випадки, коли німецьке слово хоча й подається у словнику, проте його смислова структура розкрита некоректно, відсутній переклад саме національно-специфічного значення лексичної одиниці. Наприклад, нім. *Elle* перекладається як «*ліктьова кістка*» [9]. Словник В. Мюллера не вказує на те, що цим словом також позначається старовинна міра довжини «лікоть», яка в Пруссії дорівнювала 0,66 м, в Австрії – 0,78 м.

Слід також окремо виділити випадки, коли переклад слів із виразним культурним компонентом не містить суттєвих ознак реалії. Наприклад, у зазначеному словнику німецька реалія *Abendgesellschaft* перекладається як «званий вечір, вечірка; компанія, що збирається вечорами». Словник не подає вказівки на те, що це зібрання має переважно офіційний характер, відбувається на високому культурному або суспільному рівні, що може бути важливим для перекладача. Так само запропонований переклад німецького слова *Eintopf* «обід з однієї страви» не може вважатися задовільним. На нашу думку, словник має подавати короткий лінгвокраєзнавчий коментар, з якого користувач міг би дізнатися, що *Eintopf* належить до давніх традиційних німецьких страв, є густим супом, що замінює першу і другу страви. У такому разі оптимальним було б передавати реалію шляхом комбінації коротких апробованих еквівалентів («густий суп, обід з однієї страви»), які можна використовувати в контексті, та пояснення, що містить найбільш суттєві ознаки поняття.

На сьогодні є підстави твердити, що опрацювання реалій у перекладних словниках залишається нерозробленою проблемою в українському мовознавстві. На наше переконання, її розв'язання має відбуватися в напрямку розширення функцій двомовного перекладного словника: окрім відповідників у мові перекладу, користувач потребує відо-

мостей, що дали б йому змогу наблизитися до розуміння чужої культури, засвоєної носієм вихідної мови з дитинства. Можна визначити таку наукову перспективу: подальший розви-

ток української перекладної лексикографії пов'язаний зі створенням словників, що будуть одночасно і лінгвістичним словником, і країнознавчою енциклопедією.

Література

1. Берков В.П. Двухязычная лексикография. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 2004. 2. Власов С. Флорин С. Непереводимое в переводе / Под ред. Вл. Россельса. – М., 1980. 3. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози). – Львів, 1989. 4. Іванищева О.Н. Лексикографирование культуры в двухязычном словаре: Дисс. на соискание научн. степени докт. филол. наук. – СПб., 2005. 5. Иванова Н.А. Сопоставительно-типологический анализ безэквивалентной лексики (На материале русского, немецкого, французского языков): Дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук. – М., 2004. 6. Кияк Т.Р., Озуй О.Д., Науменко А.М.

Теорія та практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Вінниця, 2006. 7. Крупнов В.Н. Лексикографические аспекты перевода: Учеб. пособие. – М., 1987. 8. Микулина Л. Национально-культурная специфика и перевод // Мастерство перевода. – М., 1981. – С. 79–99. 9. Мюллер В. Великий німецько-український словник. – К., 2005. 10. Сукаленко Н.И. Двухязычные словари и вопросы перевода. – Х., 1976. 11. Томахин Г.Д. США: Лингвострановедческий словарь. – М., 1999. 12. Федоров А.В. Л.С. Бархударов. Язык и перевод. Рецензия // Тетради переводчика. Вып. 14. – М., 1977. – С. 126–132.

АННОТАЦІЯ

В статье рассматриваются проблемы теоретического осмысления реалий как лексем с наиболее емкой культурной семантикой, представлены способы репрезентации реалий в переводной лексикографии.

SUMMARY

The problems of theoretical reasoning of realia as major carriers of cultural semantics are considered, the means of representing realia in the translation lexicography are represented.